

Ο ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

Τήνος, 19-21 Σεπτεμβρίου 2011

ὀργάνωση·
Εἰδικὴ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ Λειτουργικῆς Ἀναγεννήσεως

εἰσήγηση

ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ

ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

“Θέματα μετάφρασης, ὑμνολογίας καὶ μουσικῆς”

ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ

“Θέματα μετάφρασης, ύμνολογίας καὶ μουσικῆς”

Αἰδεσιμολογιώτατε Πρόεδρε τῆς συνεδρίας,
Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες,
Ἀγαπητοὶ Συνάδελφοι, Καθηγητὲς καὶ Καθηγήτριες,
Σεβαστοὶ μου Γέροντες,
Κυρίες καὶ Κύριοι·

π ρ ο ο ῖ μ ι ο

“... Σπεύδω ἀρχὴ-ἀρχὴ νὰ σᾶς πῶ πῶς μὲ διακατέχει
δέος, κάθε φορά πού μὲ κάποια εὐκαιρία καταπιάνομαι μὲ
τὴν ὑμνολογία τῆς λατρείας μας. Ἄν ἡ σαφὴς ὁμολογία ἐνὸς
ὑμνογράφου, δηλαδὴ “ὑμνους ὑφαίνειν συντόνως τεθηγμένους
ἐργῶδές ἐστιν” θέλει νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀνθρώπινη ἀδυνα-
μία γιὰ ὑμνησὴ ‘κατ’ ἀξίαν’, ὁ ὁμιλητὴς πού ἔχει τὴν τιμὴ
νὰ ἴσταται ἐνώπιόν σας ὁμολογεῖ καὶ τὴν ποιητικὴ ἐνδεία καὶ
τὴν θεολογικὴ ἀτέλεια νὰ προσεγγίσει τὰ ὑμνογραφικὰ κεί-
μενα καὶ τὰ ἐρμηνεύσει ὀρθά. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἀπόλυτα
θέματα· ὁ ὑμνούμενος εἶναι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ὑμνητὲς-ποιητὲς

εἶναι ἅγιοι μὲ βιωματικὴ σχέση μαζὶ του, καὶ ὁ λόγος εἶναι ποιητικός, οὐρανοῦψής, ἀφοῦ φτάνει στὰ κράσπεδα τῆς δόξης καὶ τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ, κι εἶναι μαζὶ ἀναλλοίωτος καὶ διαχρονικός, –ἀπὸ τότε, τὸ ὅποιοδῆποτε χρονικὰ τότε, ἴσαμε τώρα–, ποὺ ἐγγίζει τὶς καρδιές τῶν πιστῶν καὶ τὶς ἐκφράζει.

Ὅταν ἄρχισα νὰ γράφω, αὐτὲς οἱ σκέψεις πρωτοφύτρωσαν στὸ νοῦ μου· καὶ τὶς θεωρῶ σὰν μιὰν ἔμπνοια ἀνώθεν νὰ φυλαχτῶ ἀπὸ ἀμετροέπειες καὶ ρητορικὰ καμώματα. Στὸν σεπτὸ χῶρο τῆς ἱερῆς ὑμνολογίας, δηλαδὴ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς στὴ λατρεία, μὲ τὶς ὁποῖες γευόμαστε ἀπ’ τὴ γῆ τοὺς οὐρανούς, δὲν χωροῦν περιττὰ λόγια. ...”.

Αὐτὸ τὸ μικρὸ προοίμιο, ὡς ἐδῶ, εἶναι ἓνα ἀπόσπασμα ἀπ’ τὸ προοίμιο τῆς ὁμιλίας μου κατὰ τὸ Β’ Λειτουργικὸ Συμπόσιο, στὸ Βόλο τὸ 2000, μὲ θέμα καὶ τότε «Ἡ μουσικὴ ἐκφραση τῶν λειτουργικῶν ὑμνων καὶ ἡ δυνατότητα μετάφρασής τους στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα».

[Β’ Λειτουργικὸ Συμπόσιο,....]

Α’.

Θεωρῶ χρήσιμο νὰ μεταφέρω πάλι ἐδῶ στὴν σύναξή μας “ἐπὶ τὸ αὐτό” τοὺς πόντους τῶν παραγράφων τῆς διαπραγμάτευσης τοῦ θέματος ἐκείνης τῆς εἰσηγήσεώς μου, μὲ βραχύτατη περιγραφή τοῦ περιεχομένου τους, ἢ καὶ τωρινὸ σχολιασμό τους· θὰ τὸ πράξω ὅμως στὸ δεύτερο μέρος τῆς παρούσης εἰσηγήσεώς μου.

Κι ἔχω μιὰ κάποια δυσκολία, –ἴσως παρόμοια καὶ μὲ ἄλλους ὁμιλητές–, τί νὰ πῶ καὶ νὰ ᾖ πρωτότυπο, δηλαδὴ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνω τὰ ἴδια πράγματα. Γιατὶ σὲ ἀρκετὲς εὐκαιρες περιστάσεις, –στὴν διδασκαλία μου στὸ πανεπιστήμιο, σὲ συνέδρια, σὲ σχετικὲς συγγραφές σὲ συλλογικούς τόμους–, ἀσχολήθηκα μὲ τὰ θέματα τῆς λατρείας μας γενικὰ καὶ τῆς μουσικῆς ὡς ἐνδύματος τῶν ὕμνων εἰδικότερα. [πρβλ. “ἡ τῶν ἡχῶν τερπνότης”, “ἡ οὐσία τῆς λατρείας”, “ἡ εἰς οὐρανὸν ἀνοδος”, “ἡχος καθαρὸς ἐροταζόντων”, κ. ἄ.]. Βέβαια, δὲν θεωρῶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ γνωρίζετε· ἄλλωστε εἶναι δημοσιευμένα σὲ βιβλία ποὺ ἴσως εἶναι ἔξω ἀπ’ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν περισσοτέρων ἀπὸ σᾶς. Τὸ πρόβλημα εἶναι δικό μου. Τί νὰ πῶ τώρα καὶ πῶς νὰ τὸ πῶ, νὰ εἶναι πρόσφορο στὴν παροῦσα περίστασις. Καμιὰ φορὰ καὶ ἡ διατύπωση τῶν λεγομένων ἐδῶ κι ἐκεῖ εἶναι δεσμευτική· εἶναι ἀποτύπωση μιᾶς εὐτυχοῦς ἐμπνεύσεως ποὺ θὰ ἔλεες νὰ τὴν ἐπαναλάβεις αὐτούσια· κι ὁμῶς ἴσως πρέπει νὰ τὴν παραλείψεις.

Θέλω, ὥστόσο, νὰ ἐπιμείνω λίγο σὲ δυὸ καίριες ἐπισημάνσεις.

§ α. “συναμφότερο” ἢ συνομοουσιότητα λόγου καὶ μέλους.

Νὰ ἀποσαφηνισθῇ πρῶτα ὅτι ὁ ὅρος “μέλος” ἐξ ὀρισμοῦ του ἐμπερικλείει τὸν λόγο. Διδάσκει ὁ Πλάτων [Πολιτεία 398d]· «τὸ μέλος ἐκ τριῶν συγκεῖμενον, λόγου τε καὶ ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ». Ἡ “ἀρμονία” ἐδῶ σημαίνει μουσική. Μέ-

λος εἶναι τὸ πᾶν ἄκουσμα, ἡ ἡχητικὴ ἐκφραση τῆς μουσικῆς τέχνης· καὶ στὸ χῶρο τῆς ὀρθόδοξης λατρείας εἶναι φωνητικὴ ἐκφορά, χωρὶς δηλαδὴ τὴν χρῆση ὀργάνων. Ὡστόσο, ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται, ἢ καὶ ἴσως προσφέρεται, μὲ πολὺ ἐξειδικευμένη ἐννοια νὰ χαρακτηρίζει τὸ ὅποιο μουσικὸ ἐνδύμα τοῦ λόγου, ἀφοῦ κανένας ἄλλος ὅρος δὲν εἶναι ἀρμόδιος· οὔτε ‘μουσική’, οὔτε ‘μελωδία’, οὔτε ‘ψαλμωδία’, γιὰ αὐτοὶ –καὶ ἄλλοι ἀκόμα– δηλώνουν κάπὶ συγκεκριμένο κάθε φορά. Φυσικὴ ἀπόρροια αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι ἡ “συνομοουσιότη-
τα” λόγου καὶ μουσικῆς· ὁ λόγος εἶναι ψαλτὸς καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι λογικὴ.

Ἡ ὑμνολογία, ὡς “συναμφότερο” λόγος καὶ μέλος, ὑπῆρχε ἐξ ἀρχῆς σπὶς λατρευτικὲς συνάξεις τῆς Ἐκκλησίας. Κι ὅταν διαμορφώθηκε σὲ τέλειες ποιητικὲς μορφές, ἀρχισε νὰ καταγράφεται καὶ μὲ τὴν σημειογραφία, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1' αἰῶνα, ἢ καὶ λίγο νωρίτερα. “Ἡ σημειογραφία ἢ ση-
μαδογραφία εἶναι ἀποκύημα τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος καὶ πολιτισμοῦ καὶ εἶναι ἓνα σοφὸ σύστημα, στὴν κυριολεξία ἓνα ἡχητικὸ ἀλφάβητο, ἀπότοκο τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου τῶν γραμμάτων, γιὰ τὴν τέλεια ἐκφραση τῆς μονοφωνικῆς λο-
γικῆς μουσικῆς. Τὰ σημάδια ἢ σημαδόφωνα, ὡς ἡ τέλεια μουσικὴ ἀνάπτυξη τῶν τόνων καὶ πνευμάτων τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς, παρασημαίνουν καὶ πὶς πὶο λεπτὲς καὶ μυχιώτατες ἐκφράσεις τοῦ λόγου, τὸ ‘πάθος’ τοῦ λόγου, ὅταν αὐτὸς συ-
νεκφέρεται μὲ μέλος. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὸ ποιητικὸ κείμε-
νο κάτω ἀπ’ τὰ σημάδια τῆς σημειογραφίας εἶναι ἄτονο. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀλλοιῶς, ἡ διπλῇ παράλληλη γραφικὴ πα-

ράσταση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τοῦ λόγου καὶ τῶν ἑλληνικῶν σημαδιῶν τοῦ μέλους, εἶναι τὸ τελειότερο μελικὸ ἀλφάβητο τῆς οἰκουμένης, ποὺ ὁ Θεὸς εὐδόκησε νὰ ἐπινοηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ ἀπ’ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα”.

[Ἦχος ἑορταζόντων, ...]

Τὸ “συναμφότερο” σημαίνει τὴν ταυτόχρονη ‘ποίησι’ λόγου καὶ μέλους μὲ ὑπεροχὴ τῆς μουσικῆς κατὰ τὴν κατασκευὴ τῶν μελικῶν ποδῶν μὲ συγκεκριμένες φωνητικὲς ὀξύτητες. Πάντως ἡ προϋπάρξις τοῦ λόγου στὴν διάνοια, ἢ μὲ ἄλλα λόγια, ἡ γενεσιουργὸς ποιητικὴ διάθεσις γιὰ δημιουργία τοῦ συναμφοτέρου, λόγου καὶ μέλους, ἀναφύεται ἀπ’ τὸν ἐνθετο λόγο, ὁ ὁποῖος μᾶς διακρίνει καὶ μὲ τὸν ὁποῖο ὁ λογικὸς ἀκριβῶς ἄνθρωπος ἀναφέρεται στὸν Θεό. Συμβαίνει βέβαια ὁ ἑλληνικὸς λόγος νὰ εἶναι μουσικὸς ἐκ γενετῆς· τὰ πέρα ὅμως αὐτῆς τῆς ἐμφυτῆς μουσικότητος τὰ ρυθμίζει, τὰ συμπληρώνει καὶ τὰ τελειοῖ ἡ μουσικὴ τέχνη.

[Β’ Λειτουργικὸ Συμπόσιο,]

Μετὰ ἀπ’ αὐτὴν τὴν διασάφηση κατανοοῦμε καλύτερα ὅτι κατὰ καιροὺς καὶ σὲ περιόδους ἀνθήσεως τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης ἔχουμε νέες μελοποιήσεις τῶν ἰδίων ὕμνων ἢ ψαλμῶν ἀπὸ διαφόρους περίφημους μελοποιούς, ποὺ σφραγίζουν τὴν κάθε ἐποχὴ μὲ τὴν τέχνη τους καὶ ἐμπλουτίζουν τὴν ὕμνητικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας.

Ὑπάρχει λοιπὸν τὸ ταυτόχρονο συναμφότερο, λόγος καὶ μέλος, κατὰ τὴν πρώτη ποιητικὴ δημιουργία καὶ ἐκφορὰ τῶν ὕμνων, ἀλλὰ σαφῶς ὁ λόγος προϋπάρχει καὶ τὸ μέλος ἐπεταί. Ὁ λόγος εἶναι τὸ κύριον καὶ ὁ σκοπός· τὸ μέλος εἶναι τὸ ὄχημα καὶ τὸ μέσον. Καί, μὲ μιὰ ποιητικώτερη

ἐκφραση, λόγος καὶ μέλος εἶναι οἱ δυὸ φτεροῦγες μὲ πῖς ὅποῖες μπορούμε νὰ φτερουγίσουμε, πάνω ἀπ' τὰ γήινα, σὲ χώρους οὐράνιους καὶ ὑπερουράνιους, καὶ νὰ ὑμνήσουμε ὡς πρὶ πησιανοὶ καὶ οἰκεῖοι τὴν δόξα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θαῦμα τῆς δικῆς μας σωτηρίας. Καὶ ὅχι, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ἀνάγκη νὰ τοῦ ὑμνοῦμε τὴν δόξα, ὅπως λέει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀλλὰ ὅτι “σὲ βούλεται ἄξιον εἶναι τοῦ δοξασθῆναι”. [Β' Λειτουργικὸ Συμπόσιο,...]

“Ἡ φροντίδα γιὰ θεοσέβεια, ἡ εὐπρέπεια καὶ ἡ ἐτοιμασία τῶν ἐλλήνων καὶ ἐλληνοφώνων –βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν– καὶ παντογλώσσων ἄλλων ὀρθοδόξων χριστιανῶν νὰ μιλήσουν στὸ Θεὸ καὶ στοὺς ἀγίους τοῦ δημιουργῆσαν ἕναν ἀπ' τοὺς μεγαλύτερους μουσικοὺς πολιτισμοὺς τῆς οἰκουμένης, τὸν βυζαντινὸ καὶ μεταβυζαντινόν, ποὺ εἶναι καὶ ὁ μακροβιώτερος ἀνάμεσα στοὺς γνωστοὺς μουσικοὺς πολιτισμοὺς, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ὁμοιογενῆ γραπτὴ παράδοσή του”. [Ἦχος ἑορταζόντων,...]

“Ἡ Ψαλμικὴ στὴν ὀρθόδοξη λατρεία εἶναι λογικὴ μουσικὴ, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ μουσικὴ ἀποτελεῖ τὸ ἐνδύμα τοῦ λόγου, ἢ, κατὰ πῶς λέει ὁ Γρηγόριος Νύσσης “ἡ μουσικὴ ἐρμηνεύει τὴν τῶν λεγομένων διάνοιαν”. Κατὰ συνέπεια, ἡ Μουσικὴ αὐτὴ ὡς Ψαλμικὴ Τέχνη τῆς λατρείας περιφρουρεῖ καὶ διαφυλάσσει καὶ παραδίδει τὴν γλῶσσα μας τὴν ἐλληνικὴ ἀλώβητη καὶ καθαρὴ, μὲ τὴν ποικιλία τῶν καταλήξεών της, μὲ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματά της, ὅπως πέρασαν καὶ ἀναπτύχθηκαν στὴν σημειογραφία της, γιὰ αὐτὰ εἶναι μελικά στοιχεῖα καὶ ἔχουν ἐκφραστικὸ βάρος ἀνεπανάληπτο. Ντυμένη μὲ τὸ μέλος τῶν ψαλμάτων ἡ γλῶσσα μας ἐγίνε ἱερή, καθ-ιερώθηκε, καὶ φθέγγεται πῖς προσευχές τῶν ὀρθοδόξων ἐλλήνων ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά”. [Ἡ τῶν ἡχῶν τερπνότης,...]

§ β. ἰσοκυρότητα τῆς Ψαλμικῆς Τέχνης μὲ πῖς ἄλλες καλὲς τέχνες.

Ὁμιλοῦντες γιὰ τὸ συναμφοτέρο, λόγο καὶ μέλος, τὴν ὀρθόδοξη ὑμνολογία, μιλοῦμε γιὰ μιὰ τέχνη ὑψηλὴ καὶ πανθαύμαστη, καὶ κορυφαία δημιουργία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύ-

ματος και ἀειφόρα συνοδοιπορία στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ σχεδὸν καταντάει νὰ εἶναι ἡ σύνολη ἐκφραση καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς Ἐκκλησίας· καὶ μάλιστα διπλοσύνθετη καὶ τελειότατη: ποίηση καὶ μουσική. Καὶ ρωτάω: δὲν τὴν καταλαβαίνουμε αὐτὴν τὴν τέχνη; ἢ καλύτερα, δὲν μᾶς ἐγγίζει; Ἄν συμβαίνει κάπὶ τέτοιο πρέπει ν' ἀναρωτηθοῦμε: φταίνει ἡ τέχνη ἢ φταῖμε ἐμεῖς; Καὶ θὰ τολμήσω μιὰ σύγκριση· Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη, ὡς συναμφοτέρω πάντοτε λόγος καὶ μέλος, ἔφτασε στὴν κορύφωσή της τὸν 18' καὶ 19' αἰῶνα, ὡς παράλληλη ἐκφραση τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς, κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῆς κεντητικῆς, καὶ γέμιζε τοὺς μεγάλους καὶ μικρότερους βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς οἰκουμένης ὡς περιήχημα καὶ λάλημα καὶ ἄκουσμα. Καὶ συμβαίνει τὸ μέγα παράδοξο: τὰ μὲν θαυμάσια βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονήματα, τοὺς ναοὺς δηλαδή, καὶ πὺς θαυμάσιες ζωγραφικές, ὡς ψηφιδωτὰ καὶ τοιχογραφίες καὶ φορητὲς εἰκόνες καὶ μινιατοῦρες στὰ χειρόγραφα, καὶ κοσμήματα καὶ ποικίλματα, τὰ συντηροῦμε – τὰ διατηροῦμε – τὰ ἐκθέτουμε νὰ τὰ βλέπει ὅλος ὁ κόσμος (καὶ μὲ εἰσιτήριο μάλιστα) καὶ νὰ τὰ θαυμάζει· κι ἐμεῖς καυχόμαστε τὴν καλὴ καύχησιν ὅτι εἶναι ὁ ἀνεπανάληπτος ἢ καὶ ἀνυπέρβλητος πολιτισμὸς μας. Καὶ ρωτάω πάλι: πόσο τὰ καταλαβαίνει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, γιὰ τὸν ὅποιο ἐνδιαφερόμαστε τώρα, μὲ πρόσχημα τάχα τὴν ἀκαταληψία τοῦ λειτουργικοῦ λόγου, ἢ πόσο αὐτὲς οἱ ἄλλες καλὲς τέχνες ἐγγίζουν τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο; Ἄν τὰ καταλαβαίνουμε ἢ ἂν μᾶς ἐγγίζουν εἶναι παραλογισμὸς νὰ θέλουμε νὰ τὰ ἀλλάξουμε· καὶ δὲν νομίζω ὅτι ἐξέλιπε τόσο

ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ζῆλος γιὰ τὴν εὐπρέπεια τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ὅσον ἀφορᾷ στὰ μέσα καὶ τοὺς τρόπους τῆς λατρείας του. Ἄν δὲν τὰ καταλαβαίνουμε ἢ ἂν δὲν μᾶς ἐγγίζουν θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ παραμερίσουμε, ἢ νὰ τὰ σκεπάσουμε μὲ πανιὰ καὶ κουρτίνες, ὅπως ὅταν ἐγκαταλείπουμε γιὰ πολὺ καιρὸ ἓνα ἀρχοντικό σπίτι, ἢ ἐτοιμαζόμαστε γιὰ μετακόμιση. Ἀλγερινὴ εἰκόνα καὶ σκληρὰ λόγια. Ἀκριβῶς αὐτὸ ἐπιχειρεῖται μὲ τὴν κακομεταχείριση ἢ ἐγκατάλειψη τῆς ἄλλης καλῆς τέχνης, τῆς ὑμνολογίας στὴ λατρεία, τοῦ λόγου καὶ τοῦ μέλους.

Θεωρῶ ὅτι ἐγίνε κατανοητὴ ἡ φύση καὶ ἡ οὐσία τῆς ὑμνολογίας· εἶναι, δηλαδή, μιὰ καλὴ τέχνη, ἰσόκυρη καὶ παράλληλη μὲ τὶς ἄλλες καλὲς τέχνες, μὲ μιὰ συνοδοιπορία στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπ’ τὴν ἀρχὴ τῆς ἴσαμε τώρα, καὶ κυρίως κατὰ τὴν ὀψιμὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν μεταβυζαντινὴ καὶ τὴν νεώτερη ἐλληνικὴ ἐποχὴ, ποὺ ἐκφράζουν τὴν ὁρθόδοξη λατρεία. Καὶ θὰ φέρω μιὰν εἰκόνα ἀκόμα, ποὺ πολλὰς φορὲς τὴν ἀνέφερα στὴν πανεπιστημιακὴ μου διδασκαλία, ἀλλὰ καὶ σὲ ψαλτικὰ συνέδρια, γιὰ νὰ ψέξω —ἢ νὰ τὸ πῶ ἡπιότερα— νὰ καταστήσω ἐμφαντικὰ σαφὲς ὅτι ἡ τάχα ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση, ἀνεξέλεγκτη ὅπωςδὴποτε, τῆς σημειογραφίας τῆς Ψαλτικῆς τέχνης καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ μέλους ὡς ἀκούσματος, καταντᾷ νὰ εἶναι ἀλλοίωση καὶ φθορὰ τῆς ψαλτικῆς παράδοσης, ποὺ εἶναι κοινὸ κληροδότημα.

Κοινὸ κληροδότημα λέγω καὶ ἐννοῶ ‘ἐθνικὸ κεφάλαιο’, ἐθνικὸ μνημεῖο, καὶ τὰ ἐθνικὰ μνημεῖα ἀνήκουν σὲ ὅλους κι εἶναι σεβαστὰ ἀπολυπραγμόνητα. Δὲν μπορεῖς —δὲν σοῦ ἐπιτρέπεται— σὲ ἓνα ἄγαλμα, σὰν τὸν Ἑρμῆ τοῦ Πραξι-

τέλη ἢ τὰ γλυπτά τοῦ Παρθενῶνα νὰ πάρεις ἓνα καλέμι κι ἓνα σφυρὶ καὶ νὰ πῆς· ‘αὐτὴ ἡ μύτη δὲν μοῦ ἀρέσει’, καὶ νὰ τὴν πελεκήσεις ὅπως θέλεις, ἢ ‘αὐτὸ τὸ πηγούνι ἄς τὸ κάνω ἔτσι’, καὶ νὰ τὸ πελεκήσεις· εἶναι ἔγκλημα, ἔγκλημα μέγιστο, ἐθνικὴ συμφορά!. Ἡ νὰ θελήσεις νὰ τοῦ βάλεις ἓνα προσωπεῖο τῆς ἀρεσκείας σου, κι ἓνας ἄλλος ἓνα ἄλλο προσωπεῖο πάνω σ’ αὐτό, κι ἓνας τρίτος ἀκόμα ἐν’ ἄλλο προσωπεῖο, καὶ ἄλλα καὶ ἄλλα ἀκόμα, ποὺ ἂν μένουν πολὺ μὲ τὸν καιρὸ φθείρονται κιόλας καὶ καταντοῦν ἐλεεινὸ θέαμα. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ μέγα-μέγιστο ἐθνικὸ μνημεῖο, τὴν Ψαλπικὴ μας Τέχνη, τὴν τέχνη τῆς ὑμνολογίας τῆς ὀρθόδοξης λατρείας μας· τέτοιες μεταχειρίσεις εἶναι ἔγκλημα.

[Καταληκτῆριος Δ’ Διεθνoῦς Συνεδρίου, «Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ψαλπικῆς Τέχνης», 8-11 Δεκεμβρίου 2009]

Τουναντίον, χρέος μας εἶναι ἡ ἀποκατάσταση στὸ πρωτόκοπο κάλλος τους. Νὰ τὰ θαυμάζουμε καὶ νὰ παίρνοῦμε “φωτιά” – “ἀμπάριζα” ποὺ λέγαμε στὰ παιδικὰ μας παιχνίδια– καὶ νὰ τραβᾶμε μπροστά. Νὰ πορευόμαστε μπροστὰ δημιουργῶντας τὴν δική μας τέχνη, τὸν δικό μας πολιτισμό, καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν δική μας ὑμνολογία, ὅπως ἡ παράδοση θὰ ἐμπνέει καὶ θὰ κανοναρχεῖ καὶ ὁ καλὸς Θεὸς θὰ εὐλογεῖ.

B'.

§ *ὡς πρὸς τὴν μετάφραση τῶν ὕμνων*

Τώρα ἐδῶ θὰ ἀναφερθῶ στοὺς τίτλους τῶν παραγράφων τῆς εἰσηγήσεώς μου, ὅπως ἀνέφερα στὴν ἀρχή, στὸ B' Λειτουργικὸ Συμπόσιο, τὸ σωτήριο ἔτος 2000, καὶ θὰ κάνω μικρὰ σχόλια, συνοψίζοντας ἢ τονίζοντας τὰ νοούμενα τῶν λεγομένων μου ἐκεῖ.

A'.

α. “ἡ μουσικὴ ἐρμηνεύειν βούλεται τὴν τῶν λεγομένων διάνοιαν” (Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ψαλμῶν*, Βιβλίον Α' κεφ. Γ', PG 44,444d).

☞ Ἡ μουσικὴ βοηθάει καὶ ἐρμηνεύει τὸ νόημα τῶν λεγομένων ποιητικὰ στοὺς ὕμνους, γιὰ καλύπτερη κατανόησή τους, μὲ τοὺς ἐκφραστικοὺς τρόπους ποὺ διαθέτει. Καὶ βοηθώντας τὴν κατανόηση τοῦ λόγου τῶν ὕμνων λειτουργεῖ ἐρμηνευτικὰ νὰ καταλαβαίνουμε παράλληλα τὸν παρόμοιο λόγο, ἢ τὴν γλῶσσα, τῶν ἄλλων δύο εἰδῶν λατρευτικοῦ λόγου· τοῦ βιβλικοῦ καὶ τοῦ εὐχητικοῦ.

β. τὰ εἶδη τῶν ὕμνογραφημάτων.

☞ Ἡ ποικιλία τῶν εἰδῶν τῶν ὕμνογραφημάτων, ὀριστικοποιημένων σχεδὸν ὅλων τὸν ια' – ιβ' αἰῶνα, φανερώνουν τὸν μέγα καὶ ποικίλο πλοῦτο τῆς ὑμνήσεως κατὰ τὴν ἀναφορά μας στὸν Θεό. Ὅλα τὰ εἶδη τῶν ὕμνογραφημάτων, ὡς στέρεες καὶ παραμόνιμες μορφές ποιήσεως, καὶ βέβαια σ' ἓναν

ψηλότερο ἀναβαθμὸν γιὰ “κατ’ ἀξίαν” ὕμνηση, ἔμειναν ἀναλλοίωτα καὶ χρησίμευσαν ὡς πρότυπα κατὰ τὴν ποίησιν νέων ὑμνογραφήματων.

γ. οἱ τρόποι μελικῆς μεταχειρίσεως.

■ Ἡ μελικὴ μεταχείριση, ποικίλη καὶ αὐτῇ, νοεῖται ὡς τὸ ἐνδύμα τῶν ὕμνων, ἄλλοτε ἀπλὸ καὶ ἄλλοτε περίτεχνο, καὶ κάποτε μὲ ἀπέριττο ἀλλὰ πάντοτε κομψὸ ὕφος, καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις περίτεχνο καὶ μελισταγές, μὲ πανηγυρικοὺς πλατυσμοὺς καὶ ἀσυγκράτητους ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως. Καὶ νοεῖται στὴ μελικὴ μεταχείριση ἡ κινουῦσα τὸ μέλος αὖρα, δηλαδὴ ὁ ρυθμὸς, μὲ τὴν ποικιλίαν τῶν ρυθμικῶν ποδῶν γιὰ ἐμφάση τῶν τονισμῶν τοῦ κειμένου, καὶ ἄρα εὐκόλυνση τὴν κατανόησιν τῶν νοημάτων.

δ. οἱ “θέσεις” τῆς μελοποιίας.

■ Ἡ μελοποιία, ὡς τέχνη καθαυτή, ἐποίησε πῶς λεγόμενες “θέσεις” τῶν σημαδιῶν καὶ καθιέρωσε συγκεκριμένο μέλος γιὰ συγκεκριμένους ὅρους καὶ συγκεκριμένα νοήματα τῶν ὕμνων, καὶ σὲ συγκεκριμένα σημεῖα μιᾶς μουσικῆς περιόδου: στὴν ἀρχή, στὴ μέση καὶ στὸ τέλος. Αὕτῃ ἡ παγίωσις τοῦ συναμφοτέρου, λόγου-μέλους, καὶ ἡ ἀναλλοίωτη ἐπανάληψή τους, αἰῶνες τώρα, εἶναι τὸ πολύμορφο ἡχητικὸ στερέωμα ποὺ πληροῖ τὸ μεσοδιάστημα γῆς καὶ οὐρανοῦ, γιὰ νὰ νοιώσουμε πιὸ πλησιανοὶ στὸ Θεὸ κατὰ τὴν ἀνάπνευσιν τῶν ὕμνων μας.

ε. τὰ μελικά τόξα τοῦ συντόμου μέλους.

✿ Ἀντίστοιχη λειτουργία μὲ πῖς θέσεις γιὰ τὰ ἀργὰ κυρίως μέλη, ἐπιτελοῦν τὰ συγκεκριμένα μελικά τόξα κατὰ τὴν σύντομη φαλμώδηση τῶν ὕμνων. Καὶ γνωρίζονται πλέον οἱ ὕμνοι ὅχι τόσο ὡς ποιητικὰ κείμενα ἀλλὰ ὡς “μελικοὶ” –νὰ τὸ πῶ καὶ πιὸ ἀπλᾶ– ὡς “τραγουδιστικοὶ” σκοποί. Λέμε “Ἀνοίξω τὸ στόμα μου” καὶ ἐνηχεῖ στὴν ἀκοή μας τὸ μέλος του. “Ἀναστάσεως ἡμέρα” καὶ μαζὶ μὲ τὸ μέλος ἔρχεται στὴν καρδιά μας τὸ Πάσχα καὶ μυρίζει ἔαρ καὶ εὐωδία· ἢ “Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ” κι ἡ ψυχὴ μας φτερουγίζει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ κάθε θεοφύλαχτα κάστρα τῆς ιστορίας μας.

5. τὸ μελίζειν, ἄρα καὶ ψάλλειν, κατὰ τὰ νοούμενα.

✿ Τὸ μελίζειν καὶ ψάλλειν “κατὰ τὰ νοούμενα” εἶναι ἓνας ἀπ’ τοὺς μελοποιητικούς κανόνες, ποὺ βοηθεῖ πολὺ στὴν ἔκφραση καὶ τὴν μελικὴ ἐρμηνεία τῶν νοουμένων: ὕψος, ὅρος, οὐρανός, ἀνάστασις, ἢ βάθος, ἀδης, ἢ χαρὰ – λύπη, ζωὴ – θάνατος, ἁμαρτία, σκότος, καὶ τὰ παρόμοια.

Β’.

α. ἡ γνώση τῶν ψαλομένων: “ἄραγε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;”

✿ Οἱ ὕμνοι εἶναι ποιημένοι στὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους, μὲ ἐξαίρεση τοὺς Κανόνες, στοὺς ὁποίους, καὶ μάλιστα στοὺς βραχεῖς εἰρμούς καὶ τὰ τροπάρια, τὰ νοήματα εἶναι πυκνά γιὰ νὰ χωροῦν στοὺς κομφοὺς στενοὺς στίχους. Ἡ μουσικὴ

ὡς ἐνδύμᾳ τοὺς τοὺς καθιστᾷ κατανοητοὺς. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐκκλησιάζονται καὶ τοὺς ἀκοῦν τοὺς ὕμνους, ποὺ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐπαναλαμβάνονται συχνά, ὅπως οἱ καταβασίεις, τὰ ἀναστάσιμα ἐξαποστειλάρια καὶ ἀπολυτίκια καὶ κοντάκια καὶ ἄλλα ἀκόμα, “γινώσκουν ἃ ἀναγινώσκουν” καὶ αὐτὰ ποὺ ἀκοῦνε.

β. εἶναι ἀκατάληπτα τὰ λειτουργικὰ κείμενα;

✚ Τὸ ἐρώτημα μπορεῖ νὰ ἐπιδέχεται πολλές ἀπαντήσεις. Ἀπὸ ὅλη τὴν ἐκθεσὴ ἐδῶ περὶ λόγου καὶ μέλους ἀπορρέει ὅτι οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι κατανοοῦν τὰ νοήματα τῶν ἀκουομένων στὴ λατρεία σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμό. Μὰ θέλου-
με ἢ λατρεία νὰ προσλαμβάνει χαρακτῆρα φροντιστηρίου ἐλληνικῆς γλώσσας γιὰ ἀλλογλώσσους, ἢ ἀναλύσεως θεολο-
γικῶν ὅρων, ἢ ἐξετάσεως καὶ ἱστορικῆς διακριβώσεως γεγονό-
των ποὺ τυχὸν ἀναφέρονται στοὺς ὕμνους; Ἀκόμα κι ἂν κάποια λεγόμενα ἢ ψαλλόμενα μένουν ἀκατάληπτα σὲ πολ-
λοὺς, ἔχω τὴν αἴσθησις ὅτι οἱ ἴδιοι προτιμοῦν νὰ μένουν στὴν
ροητεία καὶ τὸ μυστήριό τοῦ ἀκαταλήπτου· τοὺς ἀρκεῖ τὸ μου-
σικὸ περιήχημα καὶ ἡ ὅλη αὐρὰ τῆς λατρείας ποὺ ἀναδύει
γύρω τους καὶ τοὺς κατανύσσει.

γ. τὸ συναμφοτέρο λόγου καὶ μέλους: ἢ ἀλλαγὴ τοῦ ἐνὸς
συμπαρασύρει καὶ τὸ ἄλλο.

✚ Ἡ δυνατότητα μετάφρασης τοῦ ποιητικοῦ λόγου τῶν
ὕμνων, ὑπάρκῃ καθ' ἑαυτήν, προσκρούει, πέρα ἀπὸ ἐνδογε-
νεῖς δυσκολίες ἀποδόσεως θεολογικῶν ὅρων καὶ νοημάτων, καὶ
στὸ μουσικὸ ἐνδύμα τοῦ λόγου, τὸ ὁποῖο καὶ ἐπηρεάζει σὲ

πολλές περιπτώσεις καταστροφικά.

Ὁ ἀπολυπραγμόνητος σεβασμὸς στὸ πατροπαράδοτο κληρονόμημά μας, ποὺ εἶναι ὁ πολιτισμὸς μας, δὲν ἐπιτρέπει φθορὰ καὶ ἀλλοίωση· γιὰ τὴν ὁποῖα πρόκειται γιὰ βεβήλωση καὶ ἱεροσυλία.

δ. Δυνατὴ –καὶ εὐκταία– ἡ μετάφραση τῶν ὕμνων γιὰ παράλληλη βοήθεια.

☞ Θεωρῶ ὅτι δὲν χρειάζεται κανένα σχόλιο σ' αὐτὴν τὴν διατύπωση. Εἶναι ὅπως δὴποτε δυνατὴ, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ εὐκταία ἴσως εἶναι ἐπιτακτικὰ ἀναγκαία ἡ μετάφραση τῶν ὕμνων γιὰ παράλληλη, ἐξωλατρευτικὴ βοήθεια.

πρόταση· νέα δημιουργία λόγου καὶ μέλους.

☞ Ὡς ἀκροτελεύτιο λόγο σ' ἐκείνη τὴν εἰσήγηση εἶχα ἀναφέρει μιὰ πολυμὴν πρότασή μου, διατυπωμένη μὲ τὴν ἱκμάδα τῆς νεότητος –στὰ εἰκοσιέξι μου χρόνια (ἀνοιξὴ τοῦ 1966)– σπὺς ἀπαρχὲς τῆς ἐνασχολήσεώς μου μὲ τὴν ὑμνολογία τῆς λατρείας μας.

«... Καὶ ἴσως πρέπει [ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία] νὰ ἐπισκοπήσει στὸν συντελεσμὸ ἐνὸς ἄλλου ποιητικοῦ εἴδους, –δὲν ξέρω πῶς μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ–, συντομοτέρου, ἱκανοῦ ὅμως νὰ περιλάβει ὅλον τὸν Ὁρθρο μέχρι τοὺς αἶνους, μὲ νέα γλῶσσα, νέα δομὴ, νέα μορφή, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο, βέβαια, δόγμα, τὰ ἴδια δοξολογητικὰ ἢ παρακλητικὰ στοιχεῖα, τὴν ἴδια μουσικὴ σὲ καινούργια σύνθεση καὶ λειτουργία τῶν στοιχείων της. ... Σὲ μιὰ τέτοια εὐκταία νέα δημιουργία ἢ γλῶσσα

νὰ εἶναι ἡ ‘κοινὴ’ σύγχρονη, ποιητικὰ δουλεμένη, καὶ ἡ ψαλ-
τικὴ ἐπιτήδευση, ὡς ἔνδυμα τοῦ λόγου, νὰ εἶναι ἡ μονοφω-
νικὴ ἑλληνικὴ μουσικὴ μὲ νέα δομὴ καὶ λειτουργία τῶν
στοιχείων της, πρὸς σύνθεση νέων μελῶν, πρωτοτύπων, αὐτο-
μέλων ὅπως λέγονται στὴν τέχνη, ἱκανῶν νὰ χρησιμοποιηθοῦν
ὡς πρότυπα γιὰ προσομοιακὴ ἔπειτα ὑμνογραφία.

Στὰ ποιητικὰ γραφτά μου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἡ λίγὴ
ἀργότερα, ὑπάρχει ἡ δοκιμὴ μου γιὰ σχετικὸ ὑμνολόγημα
στὸν Ὅρθρο τοῦ ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ. ... »

[Β' Λειτουργικὸ Συμπόσιο, ...]

Πλήρες τὸ ἀκροτελεύτιο καὶ ἐπιλογικὸ ἐκεῖνο μέρος εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

«Ἴσως πρέπει ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, σὲ μέλλουσα πανορθόδοξη-
οἰκουμενικὴ Σύνοδο, νὰ ὀρίσει σχετικὰ μὲ τίς Ἀκολουθίες ποὺ πρέπει νὰ τε-
λοῦνται στὰ μοναστήρια καὶ στίς “κατὰ κόσμον” ἐκκλησίες-ἱεροὺς ναοὺς, ἢ
νὰ διαχωρίσει τίς Ἀκολουθίες σὲ λογικὰ χρονικὰ διαστήματα, γιὰ νὰ τίς
παρακολουθοῦν οἱ ὅσοι πιστοὶ καὶ νὰ γλυτώσουν ἔτσι ἀπ’ τὴν ἐξαφάνι-
ση οἱ ποιητικώτατοι Κανόνες καὶ τὰ Καθίσματα καὶ οἱ Ἀναβαθμοὶ ποὺ
προηγοῦνται. Κι ἴσως πρέπει νὰ ἐπισκοπήσει στὸν συντελεσμὸ ἐνὸς ἄλλου
ποιητικοῦ εἴδους, – δὲν ξέρω πῶς μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ – , συντομότερου,
ικανοῦ ὅμως νὰ περιλάβει ὅλον τὸν Ὅρθρο μέχρι τοὺς αἵνους, μὲ νέα
γλῶσσα, νέα δομὴ, νέα μορφή, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο, βέβαια, δόγμα, τὰ ἴδια
δοξολογητικὰ ἢ παρακλητικὰ στοιχεῖα, τὴν ἴδια μουσικὴ σὲ καινούργια σύν-
θεση καὶ λειτουργία τῶν στοιχείων της. **Θαυροῦμε στὸ ἅγιον Πνεῦμα τῆς
προσκυνητῆς Τριάδος ποὺ τὰ “πάντα πληροῖ” στὴν Ἐκκλησία καὶ πάντοτε
ἐπιφοιτᾷ στοὺς μύστες καὶ στοὺς λειτουργοὺς κάνοντας αὐτὴν τὴν πρότα-
ση. Ἄν ἡ ἐποχὴ μας εἶχε ἕναν Ρωμανό, ἢ Ἀνδρέα, ἢ Κοσμά, ἢ Ἰωάννη Δα-
μασκηνὸ θὰ χαίρομαστέ μιὰ νέα ἐποχὴ στὴν ὑμνωδία-ὑμνολογία, γιὰπὶ
οὔτε ὁ Ρωμανὸς θὰ ποιοῦσε Κοντάκια οὔτε ὁ Δαμασκηνὸς Κανόνες, – μιᾶς
καὶ θὰ προϋπῆρχαν –, ἀλλὰ κάποιον ἄλλο εἶδος, ποὺ θὰ ἦταν ἀποκύημα**

τῆς ἁγιασμένης μεγαλοφυΐας τους. Ἔχουμε τὴν παράδοση καὶ τὴς δυνα-
τότητες τῆς Βυζαντινῆς {Ὑμνολογίας καὶ} Μουσικῆς στὰ χέρια μας· ἡ
ἐμπνευση εἶναι στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ δική μας ἀφοσίωση σ' Αὐτόν».

{Γρ. Θ. Στάθης, “Ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο σήμε-
ρα”, Βυζαντινὰ 4, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 408-409. ~ Ὁ β' αὐτὸς Λό-
γος μιᾶς Τετραλογίας, γράφτηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ὑπηρετοῦσα τὴν
στρατιωτικὴ μου θητεία, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1966, μὲ δοκιμακὸ χαρακτῆρα.}

Σὲ μιὰ τέτοια εὐκαιρία νέα δημιουργία ἢ γλῶσσα νὰ εἶναι ἡ “κοινὴ” σύγ-
χρονη, ποιητικὰ δορυμένη, καὶ ἡ ψαλμικὴ ἐπιτήδευση, ὡς ἔνδυμα τοῦ λό-
γου, νὰ εἶναι ἡ μονοφωνικὴ ἐλληνικὴ μουσικὴ μὲ νέα δομὴ καὶ λειτουργία τῶν
στοιχείων της, πρὸς σύνθεση νέων μελῶν, πρωτοτύπων, αὐτομέλων ὅπως
λέγονται στὴν τέχνη, ἱκανῶν νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς πρότυπα γιὰ προσο-
μοιακὴ ἔπειτα ὕμνογραφία.

Στὰ ποιητικὰ γραφτά μου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἢ λίγο ἀργότερα,
ὑπάρχει ἡ δοκιμὴ μου γιὰ σχετικὸ ὕμνολόγημα στὸν Ὅρθρο τοῦ ἁγίου Κο-
σμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Στὴ συνέχεια ἄλλα μελήματα πῆραν προτεραιότητα
καὶ δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν τὴν εἰδικότερη ἐνασχόληση μὲ αὐτὸ τὸ ὕμνολογικὸ
εἶδος. Σᾶς ὁμολογῶ πάντως ὅτι χρέωσα τὸν ἑαυτό μου νὰ ποιήσω, ἂν ὁ
Θεὸς εὐδοκήσει καὶ μὲ ἱκανώσει, ἓνα δεῖγμα ὕμνολογίας, ἢ καὶ περισσότε-
ρα, σύμφωνα μὲ τὴν σύλληψιν τῆς ιδέας μου αὐτῆς. Θὰ πρόκειται γιὰ
“ποίησιν” τοῦ συναμφοτέρου, δηλαδὴ λόγου καὶ μέλους. Κι ἴσως ὁ Θεὸς
φωτίσει μιὰ γενιὰ ὕμνολόγων του, οἱ ὁποῖοι θὰ ὀριοθετήσουν τὸ ζητούμενο
αὐτὸ νέο ὕμνολόγημα τῆς ὀρθόδοξης λατρείας. Ἀμήν.

Γ'.

§ “Τί δεόν γενέσθαι”.

Ἡ τέχνη στὴ λατρεία ἐκφράζει —πρέπει νὰ ἐκφράζει— τὸ
σύνολο τῶν πιστῶν· εἶναι μέσο καὶ ὄχημα γιὰ τὴν θέωση, δὲν

εἶναι αὐτοσκοπὸς τοῦ καλλιτέχνη καὶ τὸ χειρότερο, ναρκισσι-
σμὸς ἀτομικός. Ὁ ψάλτης ψάλλει ὄχι γιὰ κέφι του, ἀλλὰ
δανείζει τὴν φωνή του στοὺς ἐκκλησιαζόμενους νὰ ψάλουν, μὲ
τὰ ἰδιαίτερα συναισθήματα ὁ καθένας. Ὁ χαρακτήρας τῆς τέ-
χνης εἶναι πάγκοινος, εὐχαριστιακός, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ
ἀναφορά “πάσης τῆς ζωῆς ἡμῶν”, τῶν ἀδελφῶν μεταξὺ
μας, στὸν Χριστὸ τὸν Θεὸ ἡμῶν.

Ἡ νέα δημιουργία καὶ αἴγλη, τὸ ὅποιο καινούργιο, συντε-
λεῖται σὲ καιροὺς πνευματικῆς ἀνάτασης καὶ ἀκμῆς. Ἡ ἐπο-
χὴ μας, ἐποχὴ πνευματικῆς πενίας καὶ ἀπεμπόλησης τῆς
παράδοσης, γιὰ τοὺς ἐχέφρονες πρέπει νὰ κανοναρχεῖ ἐπα-
ναγωγή καὶ ἐπάνοδο στὸ ἀρχαῖον κάλλος καὶ σπὶς παραδε-
δομένες μορφές τέχνης, καὶ ἀπολυπραγμόνητο σεβασμὸ σ’
αὐτές, καὶ ἀσκήση καὶ μαθητεία... γιὰ νὰ βοηθηθῇ ἡ πνευ-
ματικὴ ἀνόρθωση καὶ ἀνάταση καὶ μέσ’ ἀπ’ αὐτὴν καὶ ἡ ὅποια
καινούργια ἐκφραση καὶ δημιουργία.

§ ἡ στάση τῶν κληρονόμων καὶ φορέων τῶν καλῶν τεχνῶν.

Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν ὁποία εἶναι πλήρης ὁ οὐρανὸς
καὶ ἡ γῆ, ὑμνεῖται ἀκατάπαυστα ἀπὸ ὅλη τὴν ὁρατὴ καὶ ἀό-
ρατη κτίση, ἀσίγητα ἀπ’ πῆς νοερὲς δυνάμεις, τὰ χερουβὶμ
καὶ σεραφίμ, καὶ ἀγγελολομίμητα ἀπ’ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ
κυριώτατο ὄργανο τῆς λογικῆς ὑμνήσεως, τὸν ἐμμελῆ λόγο.
Κι ὅπως ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἔτσι καὶ ἡ ὑμνησὴ τῆς εἶναι γῆς καὶ
οὐρανοῦ τὸ περιήχημα καὶ ὁ μόνος δρόμος πρὸς μᾶς καδυπο-
δείχτηκε ἄνωθεν, μέσω τῶν θείων ἀναγνωσμάτων καὶ τῶν
διδαχῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴν εἰς οὐρανούς

άνοδός μας. Ἐκείνη ἡ θεολογικώτατη παρατήρηση τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου μὲ ἀναφορὰ στὸ θαῦμα τῆς σωτηρίας τῶν τριῶν παίδων στὴν κάμινο· “διὰ τοῦτο μὲν οὖν ἐσώθησαν, ὅτι ὕμνουν· ἠδὲσθη τὴν προθυμίαν αὐτῶν τὸ πῦρ, ὕστερον ἠδὲσθη καὶ τὴν ὥδην τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην καὶ τοὺς ὕμνους” (Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Λόγος Η', 9) εἶναι ἓνας βέβαιος καὶ ἀταλάντευτος κανόνας νὰ συμμετέχουμε κι ἐμεῖς, —ἢ καὶ νὰ προκαλοῦμε—, τὸ θαῦμα τῆς σωτηρίας μας, μὲ τὸν ἀπλούστερο καὶ μαζὶ τερπνότερο τρόπο, τὴν ὕμνηση δηλαδὴ τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε παρακελεύεται κι ὁ ψαλμωδός· “διὰ παντὸς ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου”.

Ἡ καλύτερη συγκεφαλαίωση τῆς ἀέναης ὕμνησης, ὡς ὀφειλόμενη ἀναφορὰ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, βρίσκεται διατυπωμένη ἀριστοτεχνικὰ στὴν εὐχὴ τῆς ἀναφορᾶς τῆς θείας Εὐχαριστίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, στὴν ὁποία ἀπηχεῖται ὁ δοξολογικὸς καὶ εὐχαριστιακὸς χαρακτήρας τῶν συνάξεων τῶν πρώτων χριστιανῶν.

[Ἡ εἰς οὐρανούς ἀνοδός, ...]

“Ὡς ἀληθῶς ἄξιόν ἐστι καὶ δίκαιον, πρέπον τε καὶ ὀφειλόμενον, σὲ αἰνεῖν, σὲ ὕμνεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σὲ δοξολογεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν τῷ πάσης κτίσεως ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου δημιουργῷ, τῷ θησαυρῷ τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν, τῇ πηγῇ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τῷ πάντων Θεῷ καὶ δεσπότῃ· ὃν ὕμνοῦσιν οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν καὶ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν, ἡλῖός τε καὶ σελήνη καὶ πᾶς ὁ τῶν ἀστρῶν χορός, γῆ, θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐπουράνιος πανήγυρις ἐκλεκτῶν, ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς· πνεύματα δικαίων καὶ προφητῶν· ψυχὰ μαρτύρων καὶ ἀποστόλων· ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαὶ τε καὶ ἐξουσίαι καὶ δυνάμεις φοβεραί, χερουβὶμ τὰ πολύμματα καὶ

τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφίμ, ἃ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατακαλύπτει τὰ πρόσωπα ἐαυτῶν, ταῖς δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶν ἱπτάμενα κέκραγεν ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἀκαταπαύστοις στόμασιν, ἀσιγήτοις δοξολογίαις τὸν ἐπινίκιον ὕμνον τῆς μεγαλοπρεποῦς σου δόξης, λαμπρᾷ τῇ φωνῇ ἄδοντα, βοῶντα, δοξολογοῦντα, κεκραγόντα καὶ λέγοντα· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου” (Θ. Λειτουργία Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου).

Στὴν θαυμάσια εὐχαρισπακὴ αὐτὴ εὐχὴ γίνεται μιὰ σαφέστατη ἀναφορὰ στὴν ἐπουράνια ἀέναη τέλεση τῆς θείας λατρείας, ὅπως μαρτυρεῖται στὴν βίβλο τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ μαζὶ μιὰ προβολὴ καὶ ἐπιβολὴ ἐκείνης τῆς ὑμνήσεως, “ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς”, “νῦν καὶ αἰεὶ”. “Μετὰ ταῦτα ἤκουσα ὡς φωνὴν μεγάλην ὄχλου πολλοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ λεγόντων· ἀλληλούια· ἡ σωτηρία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὅτι ἀληθινὰ καὶ δίκαια αἱ κρίσεις αὐτοῦ ... Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν λεγόντων· ἀλληλούια· ὅτι ἐβασίλευσεν Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ. χαίρωμεν καὶ ἀγαλλιῶμεν καὶ δώσωμεν τὴν δόξαν αὐτοῦ” (Ἀποκάλυψις 19, 1 – 2 καὶ 6 – 7).

[Ἡ εἰς οὐρανούς ἀνοδος, ...]

Ἀλήθεια, ἀναρωτηθήκαμε ποτὲ ἂν οἱ ἄγγελοι “ἐν οὐανοῖς” ποὺ ὑμνοῦν “ἀσιγήτως” μετέφρασαν στὴ σύγχρονη γλῶσσα τους – ἂν ὑπάρχει τέτοια – τοὺς ὕμνους τους; Τὸ λέω αὐτὸ γιὰτὸ καὶ “ἐπὶ γῆς” ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ψάλλουμε “ἀγγελομιμήτως”, ἀφοῦ ἡ βιοτὴ μας καὶ τὸ πολίτευμά μας πρέπει νὰ τείνει πρὸς τὴν τελείωση καὶ τὴν πρὸς οὐρανούς ἀνοδὸν. Κι

ένα ἀπ' τὰ τελεσφορώτερα ἀναγωγικά μέσα εἶναι τὸ μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ποὺ ἐκφράζει μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο, ὡς συνομοούσιο στοιχεῖο τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου, τὴν ἀναφορά κατὰ τὴν δημόσια λατρεία. Τὸ μέλος εἶναι τὸ πάντερπνο περιήχημα ποὺ ἑπληροῖ καὶ ἐνοποιεῖ τὸ μεσοδιάστημα γῆς καὶ οὐρανοῦ. Εἶναι τὸ ἀπλωμα τῶν φτερῶν γιὰ τὴν ἀνάτασή μας, ἑπάντοτε, νῦν καὶ ἀεί, ὅπως ἐκεῖνο τὸ κοσμοσωτήριο ἀπλωμα τῶν χειρῶν τοῦ Χριστοῦ πάνω στὸ σταυρό, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει, πολὺ ποιητικὰ καὶ προφητικά, ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς στὸ τροπάριο τῆς η' ὠδῆς τοῦ ἀναστασίμου Κανόνος τοῦ δ' ἤχου.

Χεῖρας ἐκπετάσας ἐν σταυρῷ τὰ ἔθνη πάντα ἐπισυνήγαγες
καὶ μίαν ἐδείξας, Δέσποτα, ἐκκλησίαν ἀνυμνοῦσάν σε
τοῖς ἐπὶ γῆς καὶ οὐρανοῦ συμφώνως ψάλλουσιν·
εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον.

[Ἡ εἰς οὐρανούς ἄνοδος, ...]

προτάσεις

Συγκεφαλαιώνοντας πὶς ἀπόψεις μου θεωρῶ ὅτι τρεῖς προτάσεις μου θὰ συνεισέφεραν στὸ Συμπόσιο μας δημιουργικά.

α. Νὰ ἐκπονηθοῦν ἐρμηνευτικὰ βοηθήματα μὲ μετάφραση, “λογοτεχνικὴ” βέβαια, στὴν σύγχρονη γλῶσσα μας, καὶ μὲ γνώση καὶ σοβαρότητα καὶ εὐαισθησία, τῶν κυριωτέρων

ἀκολουθιῶν τῆς λατρείας μας. Ὁ μουσικὸς κώδικας Ἀνθολόγιον, ποὺ περιέχει πῆς ἀκολουθίες τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν καὶ τῶν μεγάλων ἀγίων ἐορτῶν, ἴσως εἶναι ἓνας ὁδηγὸς γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῶν ὑμνογραφημάτων ποὺ πρέπει νὰ δοθοῦν στὸ σύγχρονο πλήρωμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Καὶ θὰ ἦταν μιὰ ἀπ' πῆς μεγαλύτερες ἀγαθοεργίες τῆς Ἐκκλησίας ἡ δωρεὰν προσφορά, ὅπως καὶ τὸ ἀντίδωρο, στὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα ποὺ ἐκκλησιάζεται, μέσω τῶν ἐνοριῶν.

β. Ἡ ὁποιαδήποτε μετὰφραση τῶν ὕμνων, σὲ μικρὴ ἢ μεγαλύτερη ἢ καὶ γενικευμένη κλίμακα, μὲ ταυτόχρονη προσαρμογὴ τοῦ μουσικοῦ ἐνδύματος καὶ μὲ σκοπὸ τὴν ψαλμώδηση στὴ λατρεία, σὲ παραμερισμὸ τῆς αὐθεντικῆς καὶ πρωτότυπης δημιουργίας, ὅπωςδήποτε εἶναι ἀτελέσφορη καὶ ἀδύκιμη, καὶ τάραχο θὰ ἐγείρει “οὐ τὸν μικρόν”, γιὰτὶ ἔτσι φθείρεται καὶ ἀλλοιώνεται ἡ μορφή ἐνὸς ἔργου τέχνης, ὅπως εἶναι τὸ κάθε ὑμνολόγημα.

γ. Ἡ ποιμαίνουσα καὶ κηρύττουσα Ἐκκλησία, κατὰ κύριο λόγο, καὶ ὅλοι ἐμεῖς οἱ πιστοὶ μὲ τὰ ὅποια χαρίσματά μας, μπορούμε νὰ ἐπιδείξουμε μεγαλύτερο ζῆλο γιὰ τὴν εὐπρέπεια τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δική μας τελείωση, κατὰ τὸ θεῖο λόγο “γίνεσθε τέλειοι καθὼς καὶ ὁ πατήρ μου τέλειός ἐστι”, γιὰ νὰ βοηθήσουμε σὲ μιὰ πνευματικὴ ἀνόρθωση σ' αὐτοὺς τοὺς τωρινούς χαλεποὺς καὶ ἄμους καιρούς. Καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι σὲ μιὰ τέτοια πνευματικὴ ἀνάταση καὶ ἀκμή, εἰς κάποιους καιροὺς καὶ χρόνους, θὰ εὐδοκήσει ὁ Θεὸς νὰ φανοῦν ὑμνολόγοι νὰ ἀνυμνολογήσουν τὴ δόξα του μὲ

νέες μορφές ὑμνήσεως, “συντόνως τεθηγμένες”. Ὡστόσο, ἐμεῖς
ὡς φρόνιμοι, ἄς “πάρουμε καιρό” ἀπὸ τώρα.

Σᾶς εὐχαριστῶ.

Γρ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ

Τετάρτη - Σάββατο, 14-17 Σεπτεμβρίου 2011

βιβλιογραφία

Γρ. Θ. Στάθης, “Ἡ μουσικὴ ...”, Ἐκκλησία ΟΗ΄ (2001), σσ.
118-126, καὶ Β΄ Λειτουργικὸ Συμπόσιο.

Γρ. Θ. Στάθης, “Ἡ οὐσία τῆς λατρείας ... , Πρακτικὰ Α΄ Ἐπι-
στημονικοῦ Συνεδρίου “Βυζαντινὴ μουσικὴ παράδοση καὶ σύγχρονη
τεχνολογία”, Δεκέμβριος 1993 ὑπὸ Ο.Μ.Σ.Ι.Ε., Ἀθήνα 1995, σσ.
41-73.

Γρ. Θ. Στάθης, “Ἡ τῶν ἡχῶν τερπνότης. Ἡ χειρόγραφη παρά-
δοση τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Μουσικῆς, ἥτοι τῆς Ἑλλη-
νικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης”, Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν ~ περίοδος
1994-1995, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς: Βυζαντινοὶ Μελουργοί,
σσ. 83-91.

Γρ. Θ. Στάθης, “Ἡ εἰς οὐρανοὺς ἀνοδος”...

Γρ. Θ. Στάθης, “Ἦχος καθαρὸς ἑορταζόντων” ...

πορίσματα

§ Ὁ ποιητικὸς λόγος καὶ τὸ μέλος ὡς μουσικὸ ἔνδυμα τοῦ λόγου συνυφάνθησαν ὀργανικὰ καὶ συνεκφαίρονται ἀδιάσπαστα ὡς ἄκουσμα· εἶναι ἡ ὑμνολογία, δηλαδὴ τὰ ἀνεπανάληπτα δημιουργήματα τῆς Ψαλμικῆς Τέχνης.

§ Τὸ μέλος ἐντυσε πὺς λέξεις καὶ τὰ νοήματα μὲ συγκεκριμένη μορφήν στὸ κάθε εἶδος τῆς ὑμνογραφίας καὶ στὸν κάθε ἦχο τῆς ὀκτωηχίας καὶ στὴν κάθε μελικὴ μεταχείριση τῆς μελοποιίας. Ἡ παγίωση αὐτῶν τῶν μελικῶν μορφῶν καὶ ἡ ἀέναη ψαλτὴ παράδοσή τους ἀποτελεῖ τὸ περιήχημα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξίας καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τῆς.

§ Ἡ Ὑμνολογία, λόγος καὶ μέλος, ὡς Ψαλμικὴ Τέχνη εἶναι μία ἀπ’ πὺς καλὲς τέχνες –τὴν ἀρχιτεκτονική, τὴν ζωγραφική, τὴν κεντητική– ποὺ διακονοῦν καὶ ἐκφράζουν τὴν ὀρθόδοξη πίστη κατὰ τὴν λατρεία. Ἡ πίστη ἐμπνέει τὴν τέχνη, κι ἡ τέχνη ἀγλαοκοπεῖ τὴν πίστη.

§ Οἱ καλὲς τέχνες, ἱερὲς στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, ὡς καθ’-ιερωμένες στὴν λατρεία, εἶναι ὁ πολιτισμὸς μας ποὺ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς μέσ’ ἀπ’ τοὺς ἀγιασμένους δρόμους τῆς δι-σχιλιόχρονης ἐκκλησιαστικῆς μας παράδοσης.

§ Ἡ δυνατότητα μετάφρασης τοῦ ποιητικοῦ λόγου τῶν ὕμνων, ὑπαρκτὴ καθ’ ἑαυτήν, προσκρούει, πέρα ἀπὸ ἐνδογενεῖς δυσκολίες ἀποδόσεως θεολογικῶν ὅρων καὶ νοημάτων, καὶ στὸ μουσικὸ ἔνδυμα τοῦ λόγου, τὸ ὁποῖο καὶ ἐπηρεάζει σὲ πολλὰς περιπτώσεις καταστροφικά.

§ Ὁ ἀπολυπραγμόνητος σεβασμὸς στὸ πατροπαράδο-
το κληρονόμημά μας, ποὺ εἶναι ὁ πολιτισμὸς μας, δὲν ἐπι-
πρέπει φθορὰ καὶ ἀλλοίωση· γιατί θὰ πρόκειται γιὰ
βεβήλωση καὶ ἱεροσυλία.

§ Τὸ “δέον γενέσθαι” θὰ τὸ ὑπαγορεύσει μιὰ πνευματικὴ
ἀναγέννηση, γιὰ τὴν ὁποία πρέπει ἡ ποιμαίνουσα ἐκκλησία
καὶ ὅλοι ἐμεῖς νὰ ἐργασθοῦμε πολὺ καὶ νὰ προσδοκοῦμε τὴν
εὐδοκίαν τοῦ Θεοῦ νὰ ἐμπνεύσει τοὺς ὑμνολόγους τοῦ “νὰ ὑφά-
νουν νέους ὕμνους συντόνως τεθηγμένους” γιὰ νὰ ἀνυμνολο-
γοῦμε τὴν δόξαν του καὶ μὲ ἄλλες πρόσφορες μορφές
ὑμνολογίας, νῦν καὶ αἰεί.

περίληψη

Ἡ εἰσήγηση, στὸ πρῶτο μέρος, διατρίβει περὶ δύο καίριες ἐπισημάνσεις: Πρῶτο· γίνεται λόγος γιὰ τὴν “συνομοουσιότητα” λόγου καὶ μέλους. Οἱ ὅροι “ὑμνολογία” καὶ “μουσικὴ” στὴ λατρεία, ποὺ εἶναι τὸ προκείμενο, ἐμπερικλείουν τὸ “συναμφότερο”, δηλαδὴ τὸν λόγο καὶ τὸ μέλος· ὁ λόγος εἶναι ψαλτὸς καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι λογικὴ. Δεύτερο· τονίζεται ὅτι αὐτὸ τὸ συναμφότερο “λόγος καὶ μέλος” εἶναι μίᾱ ἀπ’ τῆς καλῆς τέχνης, ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη. Ὡς καλὴ τέχνη ἡ Ψαλτικὴ εἶναι ἰσόκυρη μὲ τῆς ἄλλης καλῆς τέχνης ποὺ διακονοῦν καὶ ἐκφράζουν τὴν ὀρθόδοξη λατρεία· δηλαδὴ, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ὡς ναοδομία, τὴν ζωγραφικὴν, ὡς ψηφιδωγραφία καὶ τοιχογραφία καὶ φορητὴ εἰκόνα καὶ μινιατούρα στὰ χειρόγραφα, καὶ τὴν κεντητικὴν, καὶ ἄλλες μικροτεχνίες ἀκόμα. Αὐτὲς οἱ καλῆς τέχνης, ἱερὲς ὡς καθ’-ιερωμένους στὴν λατρεία, εἶναι ὁ ἐνιαῖος βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς πολιτισμὸς μας, κληρονόμημα σὲ ὅλους ἐμᾶς τοὺς νεοέλληνες, ποὺ βοηθᾷ τὴν προσομιλία μας μὲ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἁγίους καὶ ὑπαγορεύει ἀπολυπραγμόνητο σεβασμό.

Στὸ δεύτερο μέρος λέγονται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν μελοποιΐα τῶν ποικίλων ὑμνογραφημάτων καὶ καθίσταται φανερὴ ἡ συνύφανση λόγου καὶ μέλους καὶ ἡ συνεκφορὰ τους κατὰ τὴν ψαλμώδηση. Ἡ ὁποιαδήποτε μετάφραση τοῦ ὑμνητικοῦ λόγου, ποὺ ὁπωσδήποτε ἀνακαταστρώνει τὰ νοήματα, συμπαρασύρει σὲ ἀλλαγὴ καὶ τοῦ ἐνδύματος τοῦ λόγου, δηλαδὴ τοῦ μέλους. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι καταστροφὴ καὶ ἀφανισμὸς ἐνὸς μνημείου τέχνης, τῆς Ὑμνολογίας ἢ τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ποὺ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς μὲ παραμόνιμη μορφή, μέσ’ ἀπ’ τοὺς ἁγιασμένους δρόμους τῆς δυσχιλιόχρονης ἐκκλησιαστικῆς μας παράδοσης.

Τὴν θέλουμε μιὰ τέτοια ἀπεμπόληση; Ἄν δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀντικαταστήσουμε ἀντάξια, τουλάχιστον ἅς τὴν διατηρήσουμε ὡς καλοὶ φύλακες.

